

Telemah – odgajanik iz drevne prošlosti

Marko Pranjčić
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Sažetak

Na primjeru Telemaha, a vezano uz *Ilijadu* i *Odiseju* čije se autorstvo pripisuje Homeru, autor istražuje starogrčke odgojne vrijednosti koje su sve do danas sačuvale svoju pedagošku težinu unutar europskoga civilizacijskog kruga. Pritom pokazuje da već i u antičkoj Grčkoj “odgojni slučaj” i “nepotpuna obitelj” nisu bili tretirani kao beznadni za odgajanika iako, kao i danas, s mnogo prijetećih opasnosti. Minuciozno iščitavajući izvor koji mu je omogućio stvaranje Telemahova “užega odgojnog kruga”, autor detektira brojne edukacijske sadržaje toga po sebi eminentno književnoga djela, pokazujući kako se ono može i pedagoški čitati i to s razlogom. Pritom nastoji stvoriti sliku edukacijskoga postupka kroz koji je trebala proći mlada osoba u tom vremenu i na tom prostoru da bi bila tretirana kao zrela i odrasla. Iako je za to vrijeme posve nepoznat pojam “genetskog naslijeđa” u odgoju, autor s razlogom ukazuje na pojedine Telemahove vrijednosti koje bi mogle imati takve korijene kad analizira neka karakterna obilježja Telemahove bliže rodbine. Dok upozorava na krvne veze i srodstvo odgajanika, autor nastoji uputiti na bitno za svaki od obrađenih likova sa stajališta odgojnih vrijednosti ali i na to kako su se pojedina njihova svojstva odražavala u Telemahovu liku.

Ključne riječi: Homer, Telemah, odgoj, odgajanik, odgojni krug, necjelovita obitelj.

Uvod

Telemahija¹ je zacijelo prvi zaokruženi književni tekst europske kulture² koji intenzivno govori o odrastanju svog glavnog lika – Telemaha, a samim tim i nekim važnim odgojnim vrijednostima koje vjerojatno nigdje drugdje kao ovdje, a u rečenome zemljopisnom okruženju, ne stoje nadohvat ruke. Stoga želimo predstaviti njegov identitet kako uz

pomoć Telemahije tako i ostalih dijelova Homerova epskog opusa³. Po sebi nas ne zanima nastanak Telemahije: je li od početka zamišljena i barem neko vrijeme postojala kao samostalno epsko djelo ili je pak već na svom iskonu koncipirana kao integralni dio *Odiseje*? Jesu li je sačinjavala samo prva četiri pjevanja *Odiseje* ili i neka druga? Je li njen autor samostalan i jedan pisac ili više njih pa možda i cijela pokoljenja pjesnika itd. (Erbse, 1972; Hölscher,

¹ Pod tim se pojmom obično podrazumijevaju prve četiri knjige *Odiseje* čiji je glavni lik mladić zvani Telemah. No, teško se oteti dojmu, ako je to jedini kriterij, zašto Telemahiji ne bi pripadala i neka druga pjevanja *Odiseje*, poput onih od 15. do 17. jer su toliko logičan i sadržajan slijed onoga što je rečeno u prva 4 pjevanja *Odiseje* da je nemoguće ne uočiti njihov sadržajni slijed. Zapravo Telemah i njegova sudbina odrastanja i borbe sa životnim izazovima možda više izgledaju njihovom poveznicom (i ne samo njihovom, barem dijelom ne!) nego sam *Odisej* koji zaokuplja ostala pjevanja.

² Jasno, on se referira ponajprije na antičku Grčku, konkretnije na razdoblje od 1200. do 600. pr. Kr. ali je znatno i vrlo šaroliko utjecao i na druge narode i zemlje cijelog Sredozemlja, pa i Europe, odnosno na sve one narode koji se smatraju sljednicima europske kulture i civilizacije.

³ Što se tiče Telemaha bit će to zapravo *Odiseja* jer se njegovo ime u *Ilijadi* spominje samo na dva mjesta (2,250 i 4,354) i to usput. Kad je pak riječ o drugim članovima njegova odgojnog okruženja, posezat ćemo za cijelim Homerovim epskim djelom.

1990; Hacks, 1997), jer ta pitanja, iako vrlo zanimljiva, nisu presudna za našu pedagošku preokupaciju, nego ćemo nastojati istražiti ono po čemu bi Telemah mogao biti “odgajnik”⁴, barem s obzirom na neke odgojne sadržaje i značenje toga pojma, a dio djelatnosti koje njega zaokupljaju ili se zbivaju oko njega, kao odgojne ili barem dijelom odgojne, odnosno kako je bilo tretirano u staroj Grčkoj pitanje odrastanja mlade osobe uopće. Postoje li neki konkretni sadržaji i neke konkretne radnje vezane uz Homerovo djelo koje bi nam dale za pravo razmišljati u tome smjeru? Pokušat ćemo odgovoriti na ta pitanja, istražujući središnji lik Telemahije i sve ono bitno vezano uz njega a što bi imalo svoju pedagošku težinu⁵. Pa krenimo!

Telemah

Tko je Telemah? Prema grčkoj legendi⁶, bio je voljeno dijete, sin jedinac (O 2,365; 11,68.447-448; 16,117).⁷ itačkog kralja⁸, a onda i trojanskog ratni-

ka i svjetskog pustolova Odiseja (I 2,260; 4,112; O 4,354)⁹ te njegove supruge Penelope (O 1,215.223; 2,274 itd.). Djetinjstvo je provodio bez oca, ali uz majku i njene slugu na svojoj očevini, na Itaki (O 1,386-404; 2,255-256; 3,81), jednom od jonskih otoka na zapadnoj obali antičke Grčke, koji nije obilovao poljima, livadama ili oranicama, nego je na njemu bilo tek prostora za život skromnih ljudi i nezahtjevnih životinja (O 4,605-608)¹⁰. U doslovnom smislu riječi Τηλέμαχος znači “borac na daljinu” ili možda nešto slobodnije: “borac na duge staze”¹¹ što je vrlo slikovit iskaz onoga što se želi kazati uvođenjem novog lika u umjetničku radnju, ovdje konkretno, čovjekova egzistencijalnog dozrijevanja koje se ne događa u jednom trenutku, u tili čas, nego pretpostavlja dug, izazovan, zahtjevan, a katkad i problematičan i riskantan postupak s mnogo osobnog angažmana i zalaganja onih iz bližeg i daljeg okruženja kako bi se polučilo željeni uspjeh, a sve to autor Odiseja vrlo pomno i naširoko kazu-

⁴ Kad se o Telemahu govori kao o odgajniku ne treba taj pojam shvatiti u suvremenom smislu njegove uporabe gdje se pretpostavljaju posve ciljana znanja, vještine, logično i argumentirano razrađeni odgojni sustav, metodički postupci, odgojna sredstva, strukture, osobe, ciljevi, evaluacija itd. Ovdje je to sve u povojima i nastajanju pa zbog toga vrlo zanimljivo i za pedagoško istraživanje radi utemeljenja trajnih odgojnih vrijednosti koje kroz povijest poprimaju različite oblike

⁵ Navode iz Homerova opusa pokušat ću maksimalno ugraditi u tekst, ali kad budu prelazili više od 4-5 brojevni skupina stavljat ću ih u bilješke kako ne bih otežavao čitanje teksta a opet spasio vrlo važan dio istraživačkog rada, kako netko drugi koga bi zanimala ta mjesta u izvoru ne bi ponovno trošio toliko vremena.

⁶ Po sebi objekt legende ne mora sav a ni dijelom počivati na povijesnim činjenicama tako da je u ovom slučaju postojanje ili nepostojanje Telemaha za nas manje važno od poruke koja se veže uza nj i njezine pravilne interpretacije.

⁷ Upozoravam čitatelja da će se zbog ekonomiziranja navodi iz *Ilijade* obilježavati s “T” a oni iz *Odiseje* s “O”. Telemah je uistinu jedinac kad je riječ o Penelopi, iako legenda spominje da je Odisej imao još jednog sina, Telegona (u daljini rođeni!), i to s čarobnicom Kirkom koja je imala moć pretvarati ljude u životinje (O 10,136.211-212.296-297. itd.). Telegon se, prema legendi, poslije Odisejeve smrti oženio Penelopom i uzeo sa sobom Telemaha koji je pak oženio Kirku a ona ga učinila besmrtnim. Za razliku od legende, *Odiseja* nigdje ne spominje da je “svjetski pustolov” imao s bilo kim drugim dijete izuzev s Penelopom premda je za to vjerojatno bilo ponuda kako od čarobnice (boginje!) Kirke tako i od nimfe Kalipso (O 9,26-33.297s.).

⁸ U antičkoj Grčkoj se pojam kralja zapravo odnosio na vladara πόλις-a (grada-države), koji se sastojao od urbanog dijela i njegove neposredne okolice, tako da je Grčka bila puna takvih kraljeva. Prema suvremenoj organizaciji društvenog života to bi bila, teritorijalno gledano, neka vrsta gradonačelnika ali, jasno, sa znatno većim “sudačkim”, vojnim i inim ovlastima.

⁹ Pri evidentiranju prisutnosti pojma Odisej u Homerovu epskom djelu treba razlikovati standardni oblik ovog imena Ὀδυσσεύς (298) ili Ὀδυσσεύς (94) od epskoga: Ὀδυσσῆος (77); Ὀδυσῆος (44); dat: Ὀδυσῆϊ (32); ak: Ὀδυσσεά (2); Ὀδυσσηά (16); vok: Ὀδυσσεῦ (31) kako ne bi došlo do zabune jer se pojavljuje u svim navedenim oblicima što treba pripisati vremenu i mjestu nastajanja teksta kao i umjetničkim afinitetima samih autora i njihova smisla za “pravopis”.

¹⁰ Tako ga, naime, vidi i sam Telemah, kad odbija prihvatiti velikodušni Menelajev dar – vrsne konje koji se ne bi imali gdje hraniti u izobilju niti vježbati.

¹¹ Možda bi ga se moglo prevesti i kao “borac iz daljine” što bi dalo novu vizuru pristupu odrastanju, onu, naime, koja evocira vrlo duboke povijesne korijene čovjekova odgojnog nastojanja što u ovom slučaju sežu sve do iskona odisejske i ilijadske tradicije.

je i razlaže u što ćemo se i sami uvjeriti. U svakom slučaju, Telemah je zacijelo jedno od najviše spominjanih imena u Odiseji¹².

Telemah – “odgojni slučaj”

Još konkretnije, a s odgojnog stajališta, Telemah je “odgojni slučaj” koji predstavlja sve one odgajanike koji nemaju “normalne” predispozicije za sretan ishod svoga odgojnog procesa. Njim se služi antički pjesnik kako bi kazao kroz što sve mora proći mladi čovjek¹³ s takvim pedigreeom pa da bi u danom okruženju dosegnuo vrhunac svoje zrelosti te da i u takvim okolnostima postoji nada za onoga koji se iskreno prihvaća odgovorna posla. Drugim riječima, Telemah je zapravo “siročić” koje se ne sjeća vlastitog oca jer ga je ostavio kao dojenče dok je bio “regrutiran” u Trojanski rat (O 4,112.144; 11,446-448; 24,115-117). Provodio je svoj život uz majku koja nije znala je li udovica ili nije¹⁴, djeda s očeve strane – Laerta koji se odvojio od obitelji i zasebno živio (O 1,189-191; 16,151; 24,210.366.389)¹⁵. Tko zna je li se Telemah uopće sjećao svoje bake s očeve strane, Antikleje (O 15,63-371.338-360)¹⁶, koja je u iščekivanju umrla od tuge za njegovim ocem (O 15,358). Nedostatke “cjelovite obitelji” naš odgajnik

vjerojatno nije toliko osjećao dok je bio mali, a uz njega skakala sva dvorska posluga¹⁷, kad se i sam gostio i gotivio u društvu majčinih prosaca (O 1,113; 2,305.310-313), živeći bezbrižno kao da se njega ne tiče takvo i toliko rasipništvo koje je prijetilo i materijalnoj i osjećajnoj osnovi njegova odrastanja. Onoga pak trenutka kad je odskočio, postao je svjestan vlastite situacije koja nije bila nimalo ružičasta¹⁸. S jedne strane nedostatak tjelesne snage, a onda i iskustva, mudrosti i dorađlosti izazovu što ga život stavlja pred njega kao pojedinca (O 1,164s), a s druge ništa manji problem upitna okruženja kojemu nije bilo stalo do toga da on stasa, jer bi upravo to bila prijetnja, i koje je itekako znalo zlorabiti Telemahovu nezrelost i neiskustvo (O 1,390-398).

Nepotpuna obitelj

Što dodatno otežava Telemahovu situaciju odrastanja? Prije svega činjenica da u domu nema “glave obitelji”, nema uobičajenog stožera i okosnice klasične obitelji koja planira, promišlja i jamči djetetovo sretno odrastanje, nema oca (O 1,135). Ipak je to samo dio problema koji je povukao za sobom mnoštvo drugih. Nedostatak oca natovarilo mu je za vrat i navukao u vlastiti dom mnoštvo nevaljalih

¹² O 1,113.156.213.230.306.345.367.382.384.388.400.412.420.425; 2,83.85.129.146.185.194.200.208.260. 270.297.301.303.309.3 25.348.371.381.383.399.402.409.416.418.422; 3,12.14.21.26.60.63.75.201.225.230 239.343.358.364.374.398.416.423.432.464.47 5.481; 4,21.69.112.144.166.185.215.290.303.311.312.315. 593.633.664.687.700.843; 5,25; 11,68.185; 13,413; 14,173.174; 15,4.7. 10.49.63.68.86.110.111.144.154. 179.194.217.257.265.279.287.496.502.512.528.531.535.545.550.554; 16,4.20.23.30.43.56.68.14 6.160.192. 202.213.221.240.262.323.330.347.369.372.401.421.438.445.460.476; 17,3.26.41.45.61.73.75.77.101.107. 161.251.32 8.333.342.350.354.392.406.489.541.554.568.591.598; 18,60.156.214.215.226.338.405.411.421; 19,3.4.14.26.35.47.87.321; 20,124 .144.241.246.257.269.272.283.295.303.326.338.345.374.376; 21,101. 130.216.313.343.368.378.381.423.424.432; 22,92.108.150- 153.171.267.277.284.294.350.354.365.390.391. 393.400.435.454-461;23,29.44.96.112.113.123.297.367; 24.155.165.175.359.363.505 .506.510. Ravno 253 puta.

¹³ Ovdje je riječ o pripadniku plemenitaškog staleža pa je teško vjerovati da je nešto slično moglo vrijediti i za onu djecu u staroj Grčkoj čiji roditelji nisu bili aristokrate. Barem takva dokaza nemamo u Homerovu djelu.

¹⁴ Neizvjesnost o životu ili smrti trojanskog ratnika Odiseja u svim susretima s ljudima koji bi navraćali u Odisejev dom i bivali lijepo ugošćeni bila je razlogom Penelopinog stalnog propitkivanja znaju li što o životu ili smrti njena muža. (O 4,830-834; 14,375; 15,314; 17,44.106.114-115.142-147.508-51.525-529.544.553-555.560-563.569-572; 19,185-189 itd.) Ta joj je neizvjesnost navukla i proscje za vrat s kojima je imala okapanja pune tri godine, ako ne i više (O 19, 151-152).

¹⁵ Vjerojatno i zato što nije mogao više gledati i podnositi što se događa u sinovljevu domu: nasilna prošnja njegove nevjeste i izjedanje sinovljeva imutka.

¹⁶ Žena koja se nije družila samo s vlastelom, što je bio njezin društveni status, nego je imala i njegovala krasne odnose sa svojim slugama. O njoj svinjar Eumej govori najljepše (O 15,359-371) i silno žali za njenom smrću zbog sinovljeva nestanka.

¹⁷ Osim ključarica Eurikleje i Eurimaha, među njih je svakako pripadao i “glasnik” Medon za kojeg je sam rekao da se u domu brinuo za njega dok je bio dječak i to je vjerojatno jedan od razloga Telemahova inzistiranja da ga otac ne kazni zajedno s ostalim proscima (O 22,358).

¹⁸ Štoviše, za vratom mu je stajala prijetnja smrti (O 1,251). Vjerojatno zbog toga spava na posebno čuvanom i zaštićenom mjestu u svom dvoru (O 1,425-427.443-436).

ljudi koji gledaju samo svoj interes, ne osvrćući se na to kako će se on manifestirati na kvalitetu Telemahova življenja a još manje kako će mu izgledati budućnost. Riječ je o majčinim proscima¹⁹ kao središnjim “odgojnim negativcima” koji koriste očevu odsutnost i protiv volje same one zbog koje se, i u ime koje se, barem po njihovu mišljenju²⁰, oni okupljaju – Penelope. Tako je najednom naš “odgajnik” postao svjestan višestrukog problema koji je trebalo hitno riješiti a za to nije bilo odgovarajućih mogućnosti (O 1,115-117). Kako se, naime, u odrastanju snalaziti bez oca, kako bez njega čuvati osnovu vlastite egzistencije koju drugi nemilosrdno troše i izjedaju? Braće i sestara, s kojima bi eventualno mogao računati, ionako nije imao, a o osobnim prijateljima zasad ni riječi. Nastupilo je za Telemaha vrijeme otrežnjenja, a onda i osobnog angažmana, kreiranja vlastitih stavova, preuzimanja odgovornosti za spašavanje očevine od rastrošnosti i proždrljivosti nasilnih majčinih prosaca (O 1,368-380). Dotadašnja djetinja i dječja vizija života počela je naglo blijedjeti (O 1,60-65) jer mu više nije mogla jamčiti spokoj a još manje željenu pomoć i asistenciju. Naprotiv! Postala je izravnom ugrozom i prijetnjom njegovoj budućnosti (O 1,245-248).

Svijest o situaciji ne znači istodobno i ovladavanje njome. To će biti itekako jasno mladom Telemahu. On ima u glavi “recept” za njeno rješenje, naime, pomišlja da difamira postupke prosaca pred cijelom zajednicom i tako ih obeshrabri u njihovu postupanju (O 1,372-375; 2,1-7)²¹. Lako zamišljeno, ali teško provedivo. Život ga uči da ne će biti dostatan “recept”, nego mora imati cijelu “strategiju” rješavanja problema unutar koje je trenutno cilj kri-

stalno jasan ali ne i “metodički postupak”, barem ne u njegovoj provedbi, pa se naš odgajnik daje u potragu za onim koji bi mu u tome mogao pomoći i čije bi to bilo prirodno pravo ali i dužnost – vlastitim ocem²². Istini za volju, a prema Odiseji, Telemah nije došao do tog rješenja svojim pukim umovanjem i promišljanjem²³. U skladu sa staroantičkim grčkim okruženjem, rješavanje bitnih životnih problema, od ideje pa sve do realizacije, nužno je vezano uz božanski zahvat u ljudski život (O 1,113s.122) tako da u tome nije bio iznimka ni Telemah. Naprotiv! On je vrlo predisponiran (O 1,105.119-124.130-134) i zahvalan (O 1,307-319) božanskoj asistenciji. I s razlogom, jer mu druženje s božanstvom daje hrabrost, smionost, jača ga i čini zrelijim (O 1,320-324).

Tako Odiseja, a posebno Telemahija, ukazuju na slojevitost odrastanja i dozrijevanja, onako kako ih vidi antički Grk, na prijelaz, naime, iz dječastva u zrelu dob²⁴ i to na primjeru osobe koja nije imala pri ruci sve potrebne predispozicije za to, premda je bila aristokratskog porijekla. Telemah, kao što rekosmo, zapravo ne poznaje oca (O 4,111.144s), ne zna je li živ ili mrtav, a ovo posljednje mu postaje sve izvjesnije (O 1,166) pa mu je dosta i glasina o njegovu povratku (O 1,167s) tako da je krajnje dramatičan njegov opis vlastite situacije. Postavši posve svjestan svoga okruženja i ne mogavši u tom trenutku dokučiti njegov smisao, smatra se djetetom najnesretnijeg čovjeka (O 1,219s) pa kamo sreće da nije Odisejev sin, nego bilo koga drugog koji živi starost na svom imanju (O 1,217s)! Ono što ga progona nije po sebi očeva smrt, bila ona na moru ili kopnu (O 1,161s), nego njezin način, bolje rečeno, njegov neizvjestan, neslavni svršetak što nije primjereno ratniku koji je poginuo u boju

¹⁹ O 1,91s.106-108.144-154.159s.245-248.251.366; 2,48-67.123-125; 4,433s.626-628.658-674 itd. Njima ćemo se kasnije baviti. Ovdje samo toliko da se ugrubo zna o kome je riječ kako ne bi bilo neizvjesnosti pri njihovu spominjanju.

²⁰ O 1,129s.249s..272-278; 2,203-205.218-223; 16,126-129; 18,222-280; 19,530-532; 20,341-343; 21,249-255 itd.

²¹ Majku bi mu bilo za to vrlo teško okriviti jer i Telemah vidi da nije ona povod njihova okupljanja. No, ako bi to i učinio zbog pritiska prosaca (O 2,123.126-128), a možda i javnosti, ne zna kako bi danas-sutra izišao na oči ocu, ako bi se vratio, ali i djedu Ikaru, majčinom ocu, ako bi mu poslao natrag kćer, svoju vlastitu majku (O 2,131-133).

²² To je učinjeno na poticaj i pod vodstvom božanske Atene koja se u Telemahovu životu preobražavala u različite likove, igrala ulogu savjetnika, poticatelja, nadahnitelja, već prema tome što je on trebao (O 1,96-143). Slično se odnosila i prema njegovu ocu Odiseju (O 6,231).

²³ Da nije riječ o mladenačkom hiru, nego uistinu o pitanju od životna značenja iza kojega stoji božanstvo, svjedočanstvo je i prosaca koji će u Telemahovu nastojanju vidjeti prijetnju za sebe “zbog sukoba interesa”, a žrtva bi morao biti onaj tko to poduzima a ne da oni odustanu od svoje namjere. Zato mu spremaju smrt.

²⁴ U staroj Grčkoj bi teško bilo govoriti o predadolescenciji i adolescenciji. To je vrijeme kada se skoro preko noći od dječaka postajalo odraslim čovjekom.

ili je poslije rata umro na rukama svojih suboraca (O 24,20-97). Krajnje je ponižavajuće za antičkog bojovnika da se ne zna za njegov grob, da iza sebe nije ostavio proslavljeno ime, koje će nadahnjivati i među ljudima pratiti njegovo potomstvo (O 1,234-240).

Telemah doduše ima uza se majku ali više nije jasno kome pripada njeno vrijeme, (ne zbog nje same!): udvaračima koji joj posve zaokupljaju misao kako ih se riješiti, ili pak grčevitoj brizi oko povratka vlastitog muža, što ne ostavlja baš mnogo vremena za vlastito dijete; djeda s očeve strane koji je već odavno otišao iz kuće i živi na osami sa svojom poslugom i u svojim brigama (O 1,198s); djeda s majčine strane za kojeg nije siguran kako bi reagirao ako bi mu poslao majku da on ponovno razmisli o njenoj drugoj udaji (O 2,132s); sluškinjama i slugama od kojih su neki odavno okrenuli leđa “nestalom” gospodaru, smatrajući kako je uzaludno njegovati dalju nadu u njegov povratak, koristeći maksimalno još ono što im stoji na raspolaganju²⁵ i ne mareći kako će i koliko to negativno djelovati na njihova budućeg gospodara.

Uži Telemahov “odgojni krug”

Premda smo unutar Telemahova “odgojnog” kruga pomalo dotaknuli glavne likove i o njima rekli ono najelementarnije, to nije ni izdaleka dovoljno da bismo mogli reći kako smo ga do kraja iscrpili. On zaslužuje mnogo veću pozornost za kontekstualizaciju našega “odgajnika”, posebno što se tiče njegovih

“odgajatelja”²⁶ ali i “razodgajatelja”. Pa onda i još po-drobnije o tome tko su bili ljudi oko Telemaha. Kakvi su mu bili otac i majka, tko mu je bio bliži a tko dalji rod, tko su mu prijatelji a tko učitelji ili savjetnici i kako su oni reagirali na njegovu potrebu za odrastanjem? Sve je to važno da bismo mogli predočiti Telemahovo “odgojno okruženje”²⁷ i njegov utjecaj na oblikovanje osobnosti našeg odgajnika. Jasno, Homerov opus nije ni znanstveno niti stručno djelo pa se njime kao takvim ne možemo koristiti²⁸. Ono je, kao što znamo, ep čiju slojevitu poruku tek treba hermeneutski detektirati a onda i interpretirati. Ima tu mnogo simbolike. S jedne strane skrivenog, a s druge, obučenoga u prekonkretno, treći put opet apstraktnog; mnogo egzemplarnog, paradigmatičnog, što je uostalom svojstvo i drugih “nadvremenskih” tekstova. To svakako treba imati u vidu pri iščitavanju ovoga izvora i kad se razmišlja o njegovoj pedagoškoj poruci kako se ne bi očekivalo više nego što on može ponuditi ali ni manje od onoga što u sebi uistinu krije.

Odisej – Telemahov otac

Da vidimo onda konkretnije tko sve i što čini Telemahovu odgojnu situaciju, kakvo je bilo bliže i dalje okruženje²⁹ u kojem je živio naš “odgajnik”! Krenimo od najužeg kruga, od njegovih roditelja. Za slavnog mu oca Odiseja³⁰, itačkoga kralja³¹, sina Laerta³² i Antikleje³³, legenda kaže da ga je djed s maj-

²⁵ Upravo će se takav njihov stav pokazat fatalnim i za njih same, kad se vrati gospodar koji će se nemilosrdno razračunati s vlastitim slugama (O 22,457-473) kao što je to učinio i s proscima (O 22,1-329). Zacijelo je pjesnik ovim želio poručiti ono što na mnogim mjestima govori i o drugim likovima, pa i o samom Odiseju – naime, da krivac ne može umaći svojoj krivnji.

²⁶ Ono što vrijedi sa stajališta suvremene pedagogije za “odgajnika”, to vrijedi i za “odgajatelja” i slične termine i sadržaje s tog područja. Oni se mogu samo uvjetno takvima shvatiti u antičkom kontekstu, odnosno može ih se vidjeti tek kao korijene onog sadržaja koji će poprimiti tijekom povijesti.

²⁷ Budući da ne bi bilo korektno Telemaha shvaćati samo kao odgojni lik, premda mnogo toga upućuje upravo na to, isto tako ni ono što se događa oko njega a vezano uz njegovu osobu, bliža i dalja zbivanja itd. smije se isto tako uvjetno zvati odgojnim, pogotovo kad se ima u vidu što suvremena pedagogija podrazumijeva pod “odgojnom situacijom” ili “odgojnim okruženjem”. Edwards, R. (2009); Herzog, W. (2003); Fischer-Buck, A. (2003).

²⁸ Nije te i takve napasti nedostajalo kroz povijest ne samo vezano uz Homerovo djelo nego, još gore, i za neka kojima se pripisivalo božansko nadahnuće. Iako nisu imala izravnu pedagošku namjeru, ona su pretvarana u pedagoški “dokazni materijal” i, još gore, u neupitan “pedagoški postupak”.

²⁹ O širem Telemahovu okruženju bit će govora na drugom mjestu. Zasad ćemo se usredotočiti na ono bliže.

³⁰ I 4,354; O 16,221.202.241.309.477; 19,35.36; 22,99:101.112.154.216.355; 23,124; 24, 511

³¹ O 2,47.234; 5,12; 11,71; 16,332.337; 18,314.351; 21,275; 23,149; 24,483.

³² Neki malobrojniji izvori Odiseja smatraju Sizifovim sinom dok veći broj njih drži da je bio Laertovo dijete (I 2,173; 3,220; 4,358; 8,93; 9,308.624; 10,144; 19,185; 23,723; O 5,203; 9,19; 10,401.456.488.504; 11,60. 92.405.473..617; 12,378; 13,375 itd) U svakom slučaju pripada plemenitaškoj lozi jer mu je otac Laert itački kralj.

³³ Antikleja je bila unuka boga Hermesa i kći njegova sina Autolika (O 11,85). Majka joj se zvala Amfiteja.

čine strane – Autolik³⁴ našao rođena kad je došao na itačko polje, a sluškinja Eurikleja mu ga stavila u krilo i rekla da djetetu nadjene ime jer je toliko čeznuo za njim. Ovaj je to rado i učinio, a unukova ime vezao uz svoje trenutno duševno raspoloženje nazvavši ga Odisej³⁵. Telemahov otac pripada tzv. jednosinovskoj lozi (O 4,755-477; 14,182; 16,117-120)³⁶ poznatoj u grčkoj mitologiji. O njegovu djetinjstvu ne znamo mnogo. Odiseja donosi tek dva zanimljiva događaja. I jedan i drugi će biti važni za njegovo buduće prepoznavanje. Naime, pri samom porodu djed mu je obećao da će mu, kad malo odraste i posjeti majčin dom, dati veliko blago (O 19,409-412). Kad je za to došlo vrijeme, Odisej se uputio po obećani dar. Djed i ujaci su ga lijepo primili. Pripremljena mu je gozba, a sutradan je s ujacima krenuo u lov u parnesko gorje (O 19,413-432) gdje ga je napala divlja životinja. U borbi s veprom kojeg je na koncu svladao, Odisej je zadobio ranu na natkoljenici koja je odmah bila dobro sanirana ali će ožiljak Odisej nositi cijeloga života (O 19,449-451). Po njemu ga je nakon povratka s

dugogodišnjeg lutanja prepoznala njegova sluškinja Eurikleja, kao i njegov otac Laert (O 19,393.467s.505-507; 21,221-225; 23,73-75; 24,331-335.345). Drugu crticu iz svog djetinjstva, uz prethodnu, Odisej spominje pri susretu s ocem (O 24,330-335) isto tako dokazujući da je njegov sin: govorio mu je kako je kao dječak hodao za njim po voćnjaku i molio ga da mu pokloni neke voćke što je ovaj i učinio, imenujući svaku imenom i naznačujući broj koliko mu ih poklanja (O 24,336-342) – nakon toga je prestala svaka očeva sumnja u sinovljev identitet (O 24,345-348).

U mladosti je pak Odisej bio jedan od mnoštva prosaca slavne Helene³⁷, koja će ipak pripasti Menelaju³⁸, ali ne bez Odisejeve zasluge u čemu se već u mladosti očitovao njegovo važno svojstvo koje će ga kasnije pratiti kroz cijeli život – dosjetljivost³⁹, da ne kažemo lukavost⁴⁰. On je, naime, prema legendi, pod uvjetom da mu pripadne druga ljepotica, njegova buduća supruga Penelopa, dao savjet Heleninu zemaljskom ocu Tindareju⁴¹ kako riješiti vrlo mučnu dilemu odabira Helenina muža⁴², jer je za

³⁴ Bio je poznat po krivokletstvu (O 19,396s) čijoj “odlici” na prvi pogled nije ostao nevjeran ni njegov unuk Odisej, iako je kod potonjeg to isključivo u svrhu stvaranja ozračja iskrenog komuniciranja a nikako zlorabljenja što ćemo kasnije vidjeti.

³⁵ Dolazi od grčkog glagola οδύσσομαι što znači srditi se a u imeničkom obliku moglo bi biti “srditi”, “zavađeni”, aludirajući na Autolikovu srdžbu na žene i muškarce koji su mu radili na polju a iz čijeg je društva upravo bio došao kad mu se rodio unuk (O 19,399-407).

³⁶ Otac mu je Laert bio jedino muško dijete itačkoga kralja Arcezija koga je Zeus učinio rodonačelnikom jednomušskog potomstva u nekoliko sljedećih pokoljenja (Arkisije-Laert-Odisej-Telemah!) Baka s očeve strane se zvala Kalkomedeuza čije obiteljsko stablo ne razrađuje grčka mitologija. No simbolično je njeno ime. Χαλκός znači bakar i μέδουσα stražar ili zaštitnik, poistovjećujući je sa zaštitnicom brončanoga doba, tj. metalne tehnologije.

³⁷ Osoba uz koju je vezano izbijanje Trojanskog rata i koji nije bio dovršen dok se nije definitivno riješila situacija s Helenom. Prema legendi, uz Odiseja su njeni prosoci bili plemenitaši Menestej, Ajas Veliki, Patroklo i Idomenej. Svi su oni sa sobom nosili velike darove, izuzev Odiseja. Njezin otac Tindarej nije htio prihvatiti dar ni od jednog prosca ali niti otproviti bilo koga od njih kako ih ne bi povrijedio i dao im povoda za svađu

³⁸ Menelaj je bio vladar u Lakedemoniji, ujedno brat Agamemnona, mikenskoga kralja, zapovjednika ahejske vojske u Trojanskom ratu koji je izbio zbog krađe Menelajeve supruge Helene (I 3,86-94) koju je počinio trojanski princ Paris kome je pak štitio leđa njegov otac Prijam, trojanski kralj. Za obračun sa ženokradicom Menelaj je angažirao 60 brodova (I 2,581-590) i mnogo ahejskih junaka, ali nije bio neki borac pa ga je brat spriječio u individualnoj borbi s Hektorom, Parisovim bratom (I 7,92-122), plašeći se da mu nije bio dorastao. Tu je sliku o sebi Menelaj ipak popravio izvlačenjem mrtvoga Patrokla, Ahilejeva prijatelja.

³⁹ I 1,311.440; 3,200.216.268; 4,329.349; 10,148.382.400.423.488.554; 14,82; 19,154.215; 23,709.755; O 2,173; 4,763; 5,214; 7,207.240.302; 8,152.165.412.463.474.486; 9,1; 11,354.377; 13,311.382.416; 14,191.390.439; 15,380; 16,201; 17,16.192.353.453; 18,14.51.124.312.337.365; 19,41.70. 106.164.220. 261.335.382.499.554.582

⁴⁰ Dosjetljivost i lukavost se u prijevodima koji put međusobno izmjenjuju, zamjenjuju, na trenutke izgledaju i kao istoznačnice premda to uvijek nije slučaj i u originalu.

⁴¹ Prema jednoj grčkoj legendi, Helena se rodila iz jajeta kao kći Zeusa i Lede. Naime, Zeus je u liku labuda zaveo Ledu a ona je začela i snijela jaje iz kojeg se rodila Helena. Druga pak grčka legenda kaže da je Helena kći spartanskoga kralja Tindareja i njegove supruge Lede koji su, osim Helene, imali i Dioskure (Zeusove sinove!) Kastora i Polideuka. I Klitemnestra, supruga mikenskoga kralja Agamemnona, je slovila kao Ledina i Tindarejeva kći, pa tim i kao Helenina polusestra.

⁴² Tindarej je zbog mnoštva prosaca bio u sto muka kome dati svoju kćer za ženu. Vrlo je rado poslušao lukavi savjet jednog od prosaca koji mu je nudio i više od rješenja tog problema.

nju bilo zainteresirano mnogo mladih plemenitaša. To ga je kasnije koštalo prisilnog sudjelovanja u okrutnome Trojanskom ratu (O 24,116-119). Odisej je, naime, svojom lukavošću u danom trenutku prisegom obvezao sve Helenine prosce, pa samim tim i sebe, da će umjesto ljuta suparništva nakon odluke o izboru Helenina bračnog druga, biti besprijekoran mir među njima i svaka podrška onome kome će ona pripasti⁴³, ne znajući pritom kako će upravo ta prisega, a pogotovo njena provedba, biti kobna za njegov vlastiti život. Tad je Odisej bio isključivo zauzet mišlju kako dospjeti do Penelopina srca izmakne li mu Helena ali ne i time koliko će ga koštati obećanje podrške njenom mužu.⁴⁴ Odisej zacijelo nije mogao ni slutiti da će božanstvena djeva, za koju se otimalo toliko vrsnih grčkih plemenitaša, preko noći postati suprugom njihova ljutog neprijatelja, Hektorova brata Parisa, trojanskoga plemića, sina kralja Prijama⁴⁵, koji je odlučio čak ratom braniti svoju problematičnu nevjestu⁴⁶. Aktiviranje prisega podrške Heleninu suprugu Menelaju, došlo je za Odiseja u najnezgodnijem trenutku, onda, naime, kad je na svijet stigao plod njegove bračne ljubavi s Penelopom – Telemah. Koliko se teško Odisej odlučio na provedbu dane prisega vidi se iz toga što su ga dugo morali nagovarati i Me-

nelaj i Agamemnon tako da je jedva jedvice pristao (O 24,115-119). Legenda kaže kako je situacija bila toliko teška da je Odisej u potrazi za načinom izmicanja vlastitoj prisezi odlučio aktivirati jedno od svojih prepoznatljivih umijeća, lukavost⁴⁷ te hiniti ludost da bi izbjegao regrutiranje u rat koji je Menelaj pokrenuo da bi vratio svoju suprugu. No, ovaj put Odisej nije imao sreće, jer je njegovoj lukavosti, prema legendi, doskočio Diomed⁴⁸, jedan od njegovih suparnika, Heleninih prosaca, duboko sumnjajući da je Odisej poludio. Srušio je njegovu himbu tako što mu je pred plug, dok je orao, stavio njegovo čedo Telemaha kojeg bi zacijelo zaorao da je bio lud. No, kako to nije učinio, sam je otkrio pokušaj svoje prijekare.

Ovaj legendarni događaj između redaka da iščitati Odisejev odnos prema vlastitom čedu što ima veliku odgojnu vrijednost. On ga je sigurno volio i stoga jer je bio plod ljubavi s voljenom osobom. To bi Telemahu zacijelo osiguralo odrastanje u toplom roditeljskom okruženju. Da nije bilo tog osjećaja, tko zna kako bi svršila ova igra skrivača! Nije, naime, rijetkost da se u antičkoj Grčkoj i za manje stvari žrtvovalo vlastitu djecu.⁴⁹ U Odisejevu slučaju je u tom trenutku bilo dvoje na vagi, oboje vrlo relevantno: ili ja ili on, ili Odisej ili Telemah! Pri-

⁴³ Najvjerojatnije je Odisej zbog prirodene dovjtljivosti, zašto ne i mudrosti, uočio da će imati malo šanse kad dođe vrijeme Helenine osobne odluke, što se uostalom i pokazalo kad se od svih njih opredijelila za Menelaja. No, on je i takvu situaciju, kao i mnoge druge manje izvjesne, u svom životu znao dijelom iskoristiti i za sebe. Vidjevši da gubi Helenu, tražio je podršku utjecajnih kod druge ljepotice koja se, istine radi, povijesno pokazala mnogo kvalitetnijim bračnim odabirom. Treba li i to pripisati njegovoj ili "pedagoškoj mudrosti" što je kroz ovaj tekst sugerira autor, da ni jedna životna situacija nije tako loša da mudar čovjek iz nje ne izvuče nešto korisno?!

⁴⁴ Zbog svoje umnosti i lukavosti možda Odisej i nije ozbiljno računao s Helenom, nego je samo iskoristio navalu oko nje kako bi pridobio potporu njezina uglednog zemaljskog oca kad mu bude bila potrebna njegova pomoć, a koji se nije najbolje snalazio u odabiru budućeg bračnog partnera svojoj kćeri. Ne bi bilo ništa čudno, poznavajući svu perfidnost Odisejeve lukavosti ali i pronicljivosti, da je Penelopa mnogo karakternija od Helene što će se kasnije i pokazati i što će javno priznati Agamemnon kad mu duša bude u podzemlju (O 194-201).

⁴⁵ Možda bi se iz ovoga moglo iščitati i to kako lukavost za antičkog autora nije nužno nešto dobro i što treba uvijek promicati i podržavati, jer se s vremenom pokažu i negativne posljedice za njena nositelja, barem onda kad je lukavost povezana s nekom osobnom i ne uvijek čistom računicom što je zapravo razlikuje od dosjetljivosti i domišljatosti.

⁴⁶ Helena je kasnije, vidjevši svu tragediju koja se manifestirala kao pogibija vrsnih ljudi kako na strani Ahejaca tako i Trojanaaca, postala svjesnom dramatičnih posljedica zamjene muža pa ju drugi, ali i ona samu sebe, na nekoliko mjesta naziva "kućkom" (I 1,159; 3,180; 18,396; O 4,145; 8,319; 11,424).

⁴⁷ I 3,202; 11,430.482; O 3,163; 7,168; 8,494; 9,19.414.422.430-435.445; 18,51; 21,274; 22,115.202.281; 23.709.

⁴⁸ To ne bi bilo ni čudo, imajući u vidu grčko značenje imena Diomed. Složenica grčkih riječi Δίος = "bog" (Zeus) i μήδομαι, = "smišljati, snovati". Dakle, "božanski lukav". Homer ga u *Ilijadi* opisuje kao drugoga najboljega ahejskoga ratnika, nakon Ajasa Velikog, a zajedno s Heraklom i Odisejem bio je Atenin najdraži junak.

⁴⁹ Neki smatraju da je u pojedinim dijelovima Grčke bila praksa odbaciti novorođenu djecu kad bi na njima bila uočena neka tjelesna mana ili samo zato što su bila ženska, a možda i zbog nekih drugih razloga.

sega je zacijelo bila već prekršena samom himbom pa na nju barem u ovom slučaju nije trebalo trošiti riječi. No, što je s drugim “talonima” – sudbinama dvoje ljudskih bića? Odiseju je bilo sasvim jasno što znači krenuti u rat: neizvjesnost za vlastiti život, nepredvidiva duljina trajanja ratnog sukoba, nesigurnost uspjeha, najrazličitije osobne žrtve što ih podrazumijeva takva situacija i koješta drugog. Sasvim dovoljno da nekarakter ili kukavica dođe u dvojbu stavljanja u prvi plan alternative, u ovom slučaju, smrt vlastitog djeteta koju je okruženje po sebi toleriralo! Roditeljska ljubav to ipak nije dopustila te Odisej ostavlja vlastiti dom, voljenu suprugu, izlaže svoj život pogibiji kako bi potomak, premda bez očeve nazočnosti i njegova vodstva, nastavio živjeti. Odiseja će pokazati da je ta cijena bila teška 20 godina odsutnosti oca od sina⁵⁰, od toga 10 godina potucanja po ratištima u različitim ulogama, a onda još 10 godina po morskim bespućima⁵¹ prije nego što je ponovno očima ugledao onoga zbog čijeg je života dijelom to sve učinio. Previše ili premalo za roditeljsku ljubav?!

To je tek jedna od Odisejevih odlika čiju se pedagošku relevantnost ne može ignorirati. No, njegov život je bio prebogat, preslojevit, s mnogo prigoda za pokazivanje i dokazivanje jedne ili

druge vrline, ove ili one vještine, a da bi se mogao svesti samo na “sentimentalni” odnos prema vlastitom djetetu. Pokušat ćemo, barem letimično, ukazati na neke od njih. Već Ilijada na mnogo mjesta govori o Odiseju, pridajući mu vrlo zanimljive i uglavnom pozitivne atribute. Premda je on nadasve stradalac⁵² i zlopatni⁵³, po čemu je i dan-danas ponajprije prisutan u svijesti poznavatelja Homerova književnoga djela, možda nešto manje kao “gradobija”⁵⁴, ali ne treba gubiti iz svijesti i to da je on i nezazoran⁵⁵, mudar (O 1,83; 14,424; 20,239.329; 21,204), štoviše, u mudrosti ravan Zeusu (I 2,169.407.631.636; 10,137), domišljat⁵⁶, božanski⁵⁷, bogoliki⁵⁸, krasan⁵⁹, što bi mogli kao takvi biti Odisejevi pozitivni duhovni atributi te lukav⁶⁰ i osvetoljubiv (O 22,150-177; 22,381-477 ali i drugdje) kao, barem za našu svijest, negativne karakterne crte, a što antičku svijest ne iritira toliko, nego je to naprotiv priželjkivano, hvaljeno i postavljano kao uzor! Ne manjkaju ni neke druge karakteristike koje su antičkog čovjeka činile uglednim i vrijednim pažnje i pozornosti te u svakom slučaju nečim za čim su mnogi sanjali i čeznuli: hrabrost⁶¹ i junaštvo⁶².

Da se izrazimo suvremenim rječnikom, već sa stajališta “genetike” imao je Telemah, i prema Ili-

⁵⁰ I 1,138.145.311.430.440; 2,169.220.244.259.272.278.335.407.631.636; 3,191.200.205.211.216.223.224. 268.314.329; 4,358.491.494.501; 5,519.669.679; 6,30.138; 7,168; 8,37.92.93.97.222.468; 9,169.180.192. 218.223; 9,308.346.624.657.673.676; 10,109.137.144.148.231.243.248.260.271.277.340.363.382.400. 423.460.476.488.490.498.513.527.529.536.544.554.571; 11,5.140.312.321.335.346.396.401.419.430.439. 449.459.466.473.482.661.767.806; 14,29.82.104.380; 16,26; 19,48.141.154.215.247.310; 23,709.719.720. 723.725. 727.729.755. 759.763.765.768.778.783.

⁵¹ Svoje pustolovine iznio je Odisej u 4. poglavlju *Odiseje* (O 9-12). Ta bajkovitost teksta za mnoge je istraživače, osnovni i najstariji dio epa, srce *Odiseje*, koji je pak kasnije proširen pridodavanjem Telemahije (1.-4. pjevanje *Odiseje!*) te iscrpnim opisom ubijanja Penelopinih prosaca na samom kraju *Ilijade*.

⁵² I 8,97; 9,676; 10,248; 23,729.778; O 5,171.354.486; 6,1.249; 7,1.133.139. 177.329.344; 8,199.446; 13,250. 353; 14,148; 15,340; 16,90.186.225.258.266; 17,280.560; 18,90.281; 19,102; 21,414; 22, 191.261; 23,111; 24,176.232.348.490.504.537

⁵³ I 11,466; O 1,87.129; 3,84; 4,241.270; 5,31; 17,34.114.292.510; 18,311.

⁵⁴ I 2,278; 10,363; Odiseja, 8,3; 9,504.530; 14,447; 16,442; 18,356; 22,283; 24,119.

⁵⁵ O 2,225; 14,159; 16,100; 17,156; 19,304.456; 20,209.231; 21,99

⁵⁶ O 20,36.168.183.226; 21,274.404; 22,1.34.60.105.170.320.371.390.430.490; 23,129.247.263; 24,302.330. 356.406

⁵⁷ I 2,335; 9,218.243; 11,806; O 1,65; 2,233.394.398; 4,682.799; 5,11.198; 15,63.313. 347.554; 16,53; 17,3.230.407; 18,417; 20,248.283.298.325; 21,74.189.432; 24,151.

⁵⁸ I 11,140.322; Odiseja, 1,21; 2,17; 4,741; 6,331; 13,126; 19,456; 20,369; 21,254; 22,291

⁵⁹ I 1,145; 2,244; 3,205.314.329; 5,669.679; 7,168; 8,97.169.192; 9,223.676 itd.

⁶⁰ I 3,202; 11,430.482; O 3,163; 7,168; 8,494; 9,19.414.422.430-435.445; 18,51; 21,274; 22,115.202. 281; 23,709

⁶¹ I 1,482; O 1,48; 3,163; 7,168; 21,223.379; 22,115.202.281

⁶² I 2,631; 5,674; 4,143; 5,81.149.233; 6,14; 8,9; 11,459; 15,2; 23,153

jadi, što i od koga naslijediti jer mu je otac bio riznica kako duhovnih vrlina tako i tjelesnih vještina koje naznačuje stariji Homerov ep i gdje se uz već spomenute vide i neke druge Odisejeve vještine, poput posredovanja⁶³, animiranja⁶⁴, govorništva (I 3,221-223), domišljatosti (I 3,202)⁶⁵, miroljubivosti⁶⁶, etičnosti⁶⁷, ustrajnosti (I 11,408-410), pobožnosti⁶⁸, sprečavanja buntovništva⁶⁹, ali i one više tjelesne kakve su ratničke vještine (I 4,494-504) hrvanja (I 23,700-739), trčanja (I 23,759-779) itd.

Odiseja će biti još izdašnija kad je riječ o učestalosti nabiranja već prije (u Ilijadi!) spomenutih Odisejevih vrlina i vještina. No, pritom treba primijetiti da se zapravo ne nadodaju bitno nove, izuzev atributa koji opisuju izgnaničko duševno ras-

položenje Odiseja, npr. “Odisej plačni” (O 1,55), odnosno duševno stanje njegovih ukućana naspram njemu: “Odisej dragi” (O, 1,363; 16,450; 19,603; 21,357), “Odisej kojega nema” (O 1,253), “Odisej otac” (O 1,266; 4,345; 16,42.17,137.194; 17,136), njegova zemljopisnog pripadništva: “Odisej Itaćanin” (O 2,246; 22,45), odnosno “klonula Odiseja” (O 5,297.406; 22,14), nego se već prije navedene češće spominju, odnosno navodi se Odisejevo ime čak bez ikakva atributa⁷⁰. Tako je Odiseja svojevrсна epopeja duhovnih i tjelesnih kvaliteta Telemahova oca za čiji povratak rodnoj grudi se zauzeše olimpijski bogovi⁷¹ po nagovoru božice Atene (O 1,48s)⁷² a preko Zeusova izaslanika boga Hermija⁷³ koji je bio poslan nimfi Kalipso⁷⁴ na otok Oigigiju⁷⁵ gdje

⁶³ Između Agamemnona i Hrisa, Apolonova svećenika koji je prokleo ahejsku vojsku i njenog vođu zato što mu nije htio uzeti otakupninu i vratiti mu kćer (I 1,11.37.100.111.143.182.310. 369.374.390. 431.439. 442.450.451; 19,154-183.

⁶⁴ Ahejcima je bilo dosta bezuspješnog ratovanja pod Trojom pa su se vrlo rado odazvali hinjenom Agamemnonovu pokušaju da se vrate doma neobavljena posla. Spriječio je to Odisej (I 2,182-210.)

⁶⁵ Takvim ga, naime, Helena predstavlja trojanskim velmožama dok promatraju boj Ahejaca pod zidinama Troje.

⁶⁶ O tome svjedoči Antenor, jedan od najmudrijih sjedonosih Trojanaca koji je svojedobno primio ahejsko mirovno poslanstvo sastavljeno od Menelaja i Odiseja kako bi utanačili mir između Ahejaca i Trojanaca vezano uz Heleninu otmicu, misleći da bi bilo najbolje da se to učini dvobojem rivala Menelaja i Parisa. No, kad se konačno završilo na dvoboju Hektora i Ajasa, on predlaže da se Helenu vrati Menelaju (I 3,206). Pokazao je to i kao član izaslanstva ahejske vojske (Feniks, Ajas Veliki, Odisej – I 9,168-169) koje je bilo sastavljeno i poslano uspostaviti mir između Ahileja i Agamemnona a Ahilej ih je prihvatio kao njemu najdraže u argejskom narodu (I 9,198.204).

⁶⁷ Kad podsjeća Ahileja na njegova oca i savjet koji mu je dao dok ga je slao Agamemnonu – kojeg uostalom dijeli i Odisej – kazavši mu pritom da je: “ljubaznost bolja od gnjeva zlotvornoga” (I 9,256-257).

⁶⁸ I 10,463-465.527.552-553.571; 23,769-770; 782s

⁶⁹ Riječ je o Terzitu, “ružnijem od svih” (I 2,216) koji se htio svadati s ahejskim knezovima i unositi nered među ratnike. Odisej ga je javno kaznio (I 2, 211-277).

⁷⁰ O 1,60.74.103.260.265.354; 2,59.163.182.238.333; 3,121; 4,284.340. 674.689; 5,39.229.251.287.297. 387.398.481.491; 6,113.135.212.248.320; 7,14.15.43.81.142.145.341; 8,75. 83.92.144.264.367.521.531; 9,512.517; 10,64; 11,444; 12,101; 13,4.28.35.56.73.126.367; 14,29.76.144.152..161.167.171.174.321.323. 325.364.459.484.520.523.526; 15,157.267.301.522; 16,1.119. 139.159.162.177.204.301.430.452; 17,103. 131.157.183.216.235.240.253.264.299.301.314.327.412.522.538.539; 18,8.66.100.253.32. 6.384.394.420; 19,31.84.136.185.209.248.250.259.270.293.306.313.315.358.388.407.413.447.452.473.479.506.556; 20,80 .165.177.2. 05.232.257.281.290.300.332; 21,16.20.31.38.94.129.195.197.225.227.314.379.409; 22,15.26. 129.141.163.207.213.253.266.310.336. .342.381.401.406.409.450.479.493.495.498; 23,7.18.27.45.67.89. 108.206.345.348.370; 24,116.149.172.213.220.309.345.391.392.41 6.443.445.494.497.501. 526.541. Slično se događa i u Ilijadi ali na manje mjesta. I 1,138.430; 2,220.259; 3,191.223.224; 6,30; 8,92; 9,346.657; 10,271.277.340.513. 529.536.571; 11,312.335.439; 14,29.104.380; 19,247; 23,719.725. 727.763.783

⁷¹ Posidon, bog mora, se tome protivio, zbog toga što je Odisej oslijepio njegova ljubimca Kiklopa Polifema (O 1,68-71; 9,307-559) a onda se lukavo izvukao iz njegove zasjele i pobjegao usput ga provocirajući. Na Polifemovu zamolbu i prokletstvo Posidon mu je po morima postavljao nevjerovatne zamke.

⁷² Atena nastavlja svoju suradnju s Odisejem. Između njih vlada odnos povjerenja koji je bio vrlo razvidan već u *Ilijadi* (I 10,460-464; 23,773-775).

⁷³ Ἑρμείας ili Ἑρμῆς je prema grčkoj mitologiji zaštitnik putnika, trgovaca i pastira ali i bog kradljivaca, trgovaca umjetnicama, umijeća govora, gimnastike pa i magije. Kao vjesnika bogova njegova je dužnost objavljivati ljudima Zeusove odluke te voditi duše preminulih u Had. Za ovo mjesto O 1,84-87.

⁷⁴ Ime potječe od starogrčkog glagola καλύπτειν a znači skrivati (O 1,14; 4,557; 5,14.78.85.116.180. 202.242.246.258.263.276.321.3 72; 7,254.260; 8,452; 9,29; 12,389.448; 17,143; 23, 333

⁷⁵ O 1,85; 6,172; 7,244.254; 12,448; 23,333

je Odisej bio zatočen sedam godina kako bi se konačno privelo kraju i njegovo potucanje po svijetu (O 1,84-87).

Premda je Odisej bio kratko sa svojim sinom jedincem, vitezom (I 21.303.312) pa mu nije mogao osobno posredovati svoje vještine, ipak Telemah pokazuje sve bitne Odisejeve karakterne crte, odnosno vrline i vještine što mu ih pripisuju Homerovi epovi. Po svemu sudeći, postoje “genetske” dodirne točke oca i sina na koje podsjeća i sama božica Atena (O 2,267-280; 4,144). Telemahov glavni atribut prema Odiseji – *πεπνυμένος*⁷⁶ (od glagola *πνέω!*) znači razuman, pametan, mudar što se na mnogo mjesta, kao što smo vidjeli, kaže i za Odiseja. Usto je Telemah kao mladić smion i srčan govornik (O 1,384; 2,40-84.303) tako da u slušatelja izaziva čuđenje (O 1,382; 18,411; 20,269), baš poput njegova oca. Osim toga i on je hrabar⁷⁷, junački⁷⁸, snažan i čio⁷⁹, ali i oholorek (O 1,385; 2,85.303 17,406), drzak (O 2,409; 4,664; 16,347) zbog čega mu se prijete smrću⁸⁰, no, poštuje majku (O 20,342-344) u čemu ni njegov otac nije imao propusta (O 11,152-224). Telemahu ne nedostaju ni druga Odisejeva obilježja poput: bogoliki⁸¹, pobožni⁸², mili⁸³, savjetodavni (O 2,422; 15,217; 23,124-128), ljutiti (O 2,185; 20,272), osvetoljubivi⁸⁴, ali i gostoljubivi⁸⁵ i milosrdni (O 22,354-359.372). No, za razliku od svoga oca i zbog svoje mladenačke dobi ne izaziva strah (O 2,200). Naprotiv! Ismijavaju ga (O 20,374-384; 21,376) uočivši neke njegove nesprenosti u konfrontiranju sa životnim izazovima pa mu se zbog toga i prigovara (O 23,96-103) ali se našlo ljudi koji će mu i savjetovati (O 20,325-332). Kao i svaki drugi mladić, on je radoznao (O 16,57),

fasciniran neviđenim (O 4, 71-75; 16,202), sumnjičav (O 16,194) pa i zabrinut (O 15,7). Usto je ranjiv (O 4, 164-167; 15,10.63; 20,263-265), sentimentaln (O 4,186.212; 16,213.330; 17,489), potreban razgovora (O 4,215; 15,68), domotužan (O 15,110.144.201) da bi polagano i na kraju pokazivao obilježja odraslosti (O 19,86-88; 44,426) onako kako je vidi stari Grk. Sve su to obilježja oca i sina koja se reflektiraju sad na jednome sad na drugom liku Odiseje, sad s većim a onda manjim intenzitetom, ovisno o situaciji i izazovu. Gleda li ih se u ocu ona postaju “genetske” odrednice po kojima Telemah biva vrlo sličan svome roditelju što, s pedagoškog stajališta, ta ista obilježja predstavljaju riznicu odgojnih vrijednosti koja nam ih iz daleke antike posreduje Odiseja. Zbog toga ona kao izvor postaje vrlo zanimljiva pedagozima jer otvara novu vizuru doživljavanja ali i iščitavanja njenih sadržaja, koji više ne će biti samo epski, književni, beletristički, nego i pedagoški. I to s razlogom jer nude mnoštvo vrijednosti bez kojih nije postojao antički a ne bi mogao funkcionirati ni suvremeni odgoj, ali i odgojnih postupaka i načina na kojima se može nadahnjivati i učiti i suvremeni odgajatelj pa i pedagog.

Penelopa – Telemahova majka

Tko je pak Telemahova majka? Penelopa!⁸⁶ Uz ono što je već prije rečeno, treba kazati da i za nju, kao i za Telemaha i Odiseja, vrijedi nomen est omen. Πηνελοπεία je, po svemu sudeći, kovanica riječi: *πήνη* = tkanje i *λέπειν* = rasplesti, rastrgati, a aludira na Penelopin način zavaravanja prosaca kako će se udati za jednog od njih nakon što

⁷⁶ O 1,213.230.306.345.367.388.412; 2,129.208.309.371; 3,21.26.75.201.225.239; 4,290.315.593; 15,86. 154. 179.265.279.287.502.512.535; 16,30.68.112.146.221.240.262.374; 17,45.77.107.392. 598; 18,226; 19,26; 20,338; 22,461

⁷⁷ O 2,272.325.348-360.416; 3,364; 4,664.687; 16,347; 18,156; 20,144; 20,303-305.

⁷⁸ O 3,423.432; 16,476; 17,61; 23,506-509.

⁷⁹ O 2,409; 16,476; 18,60.405; 21,101.130; 22,354

⁸⁰ O 16,370-374.401.421.438; 17,251; 20,241.246.

⁸¹ O 1,113; 3,343.416; 3,468; 14,173; 16,20; 17,328.391, 20,124

⁸² O 1,156.420; 2,85.146.260-264.297.399.416; 3,14.64.230.358.374; 5,25; 15,258.

⁸³ O 3,398; 13,413; 16,11.23; 16,460; 17,3.41; 18,214; 10,283

⁸⁴ O 17,26; 18,235-237; 21,381-385.431-434.; 22,91-94.267.277.284.294

⁸⁵ O 16,44-45; 17,342.350; 18,421; 19,321; 20,295; 21,343.423-425.

⁸⁶ O 1,223; 2,274.411; 4,111.731.753.765.771; 15,515; 16,33; 17,6.96.554; 18,228; 21,103.115; 22,426.

satka pokrov za svog starog svekra. Ono što je danju satkala, noću bi uništila i na taj način zavlčila pune tri godine svoju definitivnu odluku o udaji⁸⁷ dok ju konačno nije izdala jedna sluškinja (O 2,108; 24,129-146). Za Penelopu legenda kaže da je bila plemenitaškoga roda. Otac joj je bio Ikar⁸⁸ po kojemu je atičko pleme Ikara dobilo svoje ime, a majka joj je bila Periboja, Alkatova kći.

Za razliku od oca Odiseja, majka Penelopa je bila uz svoga sina kroz cijelo njegovo djetinjstvo pa i mladost, onoliko kako i koliko je to bila praksa u antičkom plemenitaškom društvu⁸⁹. Po pameći nisu joj bile ravne Mikena, Tira i Alkmena (O 2,122)⁹⁰. Vješta je, zna raditi prekrasna djela, a usto joj je Atena dala čestitu pamet i lukavstvo (O 2,116-118)⁹¹ tako da prosci nisu nikad čuli za sličnu ženu (O 2,119). Svojom vanjštinom ali i unutarnjošću, svojom riječju i ponašanjem, svojim privatnim i javnim nastupom i držanjem a pogotovo svojim stavovima koji se mogu iščitavati u Odiseji, Penelopa je bila vrlo mudra, pametna i razborita, naročita⁹² spartanska princeza koja u literaturi slovi kao oličenje bračne vjernosti (O 19,107; Gualerzi, 2007; Heitman, 2005; Atwood, 2007; Grigar, 1995). Telemahija govori o njenu dvadesetogodišnjem bolu zbog muževljeva nepovratka⁹³ kao i o neposred-

noj posljedici toga stanja, naime, salijetanju nasilnih prosaca⁹⁴. Površnom čitatelju Odiseje moglo bi uistinu izgledati da se Penelopa poigravala s proscima, da je sjedila na dvije stolice, gledala svoj interes ne brinući se ni za imutak a ni za svoje dijete, nego koristila priliku da još uvijek bude željena kao udavača. Tako nešto je uistinu nemoguće iščitati iz njena držanja i ponašanja. Sasvim suprotno je istina⁹⁵. Ona prosce doživljava kao one koji narušavaju ugled njoj, njenu mužu, njenu domu, njenu djetetu, rodbini, slugama, iako nigdje u Odiseji nema izravna Penelopina zahtjeva da je prosci ostave na miru jer se ne želi ponovno udavati vjerojatno i zato što taj zahtjev ne bi mogla provesti. Može se pretpostaviti da se osjećala kao ptica u krletci, u zamku ulovljena životinja. Pobjeći nije mogla. Jedino što joj je preostalo bilo je izmišljati načine kako časno živjeti i preživjeti. I po tome je uistinu riznica nadahnuća za one koji se bore s neizvjesnošću, čuvajući svoje dostojanstvo i svoju zadanu riječ a takvih situacija u odgoju ima napretek.

Kakvi su međusobni odnosi majke i sina, Penelope i Telemaha i što je u tom smislu moguće iščitati iz Odiseje? Oni se nadasve reflektiraju kroz njihov odnos prema majčnim proscima i prosaca prema njima dvoma. Prosci preko svoga “vođe” Antinoja⁹⁶

⁸⁷ O 2,85-92.93-110; 19,134-156.

⁸⁸ O 1,329; 2,53.133; 4,797.840; 11,446; 16,435; 17,562; 18,159.188.245.285; 19,375.546; 20,388; 21,2.321; 24,195

⁸⁹ Treba, naime, imati u vidu da su plemkinje dobrim dijelom hranjenje pa i odgoj svoje djece povjeravale slugama i sluškinjama, dok bi muškić u određenoj dobi bio više u pratnji svoga oca i njegova društva, odnosno kruga prijatelja koji su njegovali više “muški” stil življenja u zato predviđenim i dobro strukturiranim društvenim organizacijama. Nema razloga da tako nije bilo i s Telemahom premda se to izravno ne spominje u Odiseji što nije slučaj kad je postao mladićem. Bez daljnega neki muškarci oko njega govore o svom vlastitom odgoju u djetinjstvu upravo takva tipa. Tim ćemo ljudima malo kasnije posvetiti nešto više pozornosti.

⁹⁰ Vjerojatno poznate i na dobru glaslu žene toga vremena s kojima su se uspoređivale i druge žene.

⁹¹ Prosci smatraju da su ipak doskočili njenu lukavstvu i nije joj pomoglo (O 2,122).

⁹² Razboritost i pamet su nešto što je ponajčešće pridruživano Penelopinu imenu u Odiseji (O 1,329; 4,787.808.830; 5,216; 11,446; 14,373; 16,409.435; 17,110.162.492.498.528.553.585; 18,177. 245.250.285; 19,53.59.89.103.123.308.349.375.508.559.588; 20,388; 21,311.321.330; 23,10.58.80.104. 173.256.285; 24, 404).

⁹³ O 1,13-14; 4,111.687-693.723-726.762-766.814-816.831-834; 14,171-172.373-376; 16,450; 17,100-106.114. 162-165.507-511.528-529.537-540.553-558.569-572.583-586; 18,251-256; 19,94-95.124-129.309-316.512-517. 594-597.603; 23,5-6.15-19.35-36.52-54-57.105-109.257-259

⁹⁴ Premda je ovdje vrlo teško govoriti o Penelopi a ne doticati se njene glavne more – njenih prosaca, ipak ćemo to pokušati kako bismo odvojeno tretirali pozitivne likove odgojnog okruženja od negativnih. Nažalost, ne ćemo moći krajnje dosljedno provesti ovo načelo zbog nerazdvojive isprepletenosti likova i njihovih radnji pa ćemo ih spominjati zajedno onoliko koliko je to nužno.

⁹⁵ O 1,249s.; 4,684-693; 16,418-420.431-433; 17,492-500; 17,530-539; 18,164-168.

⁹⁶ Antinoj je najglasniji, najpoduzetniji ali i najnetaktičniji među proscima. U njemu je pjesnik utjelovio mnoge čovječje mane. O njemu ćemo više kad budemo govorili o proscima kao važnom dijelu Telemahove odgojne situacije.

predbacuju Penelopi da ako se njih ima zašto kriviti (rasipno i razvratno trošenje Odisejeva doma te nanošenje štete njegovu ugledu!), onda je Penelopa ponajprije i osobno kriva zato što se oni ne miču s Odisejeva posjeda i ostat će pri svome jer ne žele biti žrtve njene lukavosti⁹⁷, koja zavlači sa svojom definitivnom odlukom o ponovnoj udaji, dajući svakome nadu i šaljući glasove svima dok joj srce misli na sasvim drugoga (O 2,85-92.203-205). Međutim, to je mišljenje Antinoja i nekih prosaca koje oni pokušavaju nametnuti svima pa i samoj Penelopi. Iz Penelopinih sudova o njima nije to baš moguće iščitati. Naprotiv! Što se tiče njene želje, ona bi više voljela da je prosci nikad prosili nisu, nikada bili kod nje⁹⁸. Sve ovo potvrđuje tezu da se Penelopa nije poigravala svojim osjećajima, a ni onima prosaca, da nije željela sjediti istodobno na dvije stolice, da se ni u kojem slučaju nije radovala nestanku svog muža kako bi dala oduška svojim strastima. Sasvim suprotno je istina. Ona i dalje voli svog bračnog partnera⁹⁹ i čuva bračnu vjernost te svijetlu uspomenu na nj čudeći se da tako nešto ne postoji i kod njenih lakomislenih prosaca kad je riječ o Odiseju; da im njihovi očevi nisu pričali o njemu koji nikad i nikom nije načinio nepravdu, nikome bezakonje (O 4,687-693), a oni pokazuju svoju nezahvalnost za učinjena dobročinstva njihovim očevima, a preko njih i njima samima, dok se u njegovoj odsutnosti ne stide pokazivati svoja ružna srca i djela (O 4,694s), ne srameći se niti zazirući od trošenja Telemahova imanja (O 4,686s). I njen vlastiti sin drukčije sudi razlog i povod okupljanje prosaca od njih samih kazavši za majku da “niti se može od udaje nećati mrske, niti se udati može” (O 1,249s) iz čega se da iščitati vrlo mučnu Penelopinu situaciju koja joj je nametnuta. Ona ne želi niti se veseli drugoj udaji, premda neki drže da bi to trebala učiniti (O 2,113s.127s.194-199); ne smatra da bi to bilo časno i pošteno sve dok sigurno ne zna je li joj muž mrtav,

a tko zna da li i nakon toga. Životna neizvjesnost njena muža dodatni je razlog njene mučnine kao i eventualna pomisao na moguću udaju u takvoj situaciji pa i kad drugi potaknu takvu misao, kao što je bio slučaj s pjevačem Femijem, koji je proscima pjevao o stradavanju Argejaca pod Trojom (O 1,329-332), gdje je prema nekoj njenoj slutnji možda završio i njen muž, a ona ga upozorila da se kani te pjesme jer je dodatno rastužuje, podsjeća na to da nema u kući odraslu mušku osobu i stalno misli na onog čija se slava naveliko razlila po Heladi i Argosu (O 1,336-344) – svog muža Odiseja.

U svakom slučaju, Penelopa je žena i majka od koje je Telemah u smislu uzorna ponašanja mogao mnogo naučiti, pogotovo što se tiče bračne veze, ljubavi supruge prema suprugu, ali i majke prema sinu, jer je imala mnogo razloga za znatno oštrij reagiranja na neka njegova ponašanja, primjerice kad je bez njena znanja otišao u Pil i Spartu (4,703-705), kad ju tjera u njene odaje jer nije bila sporazumna s pjevačem koji ju je podsjećao na muža (O 1,347-359). Samo mu je jednom i javno održala lekciju i to vezano uz pasivnost prema “strancu” (Odiseju!) kada su ga napadali i zlostavljali prosci, a nije znala da je njegovo takvo ponašanje dogovor između Telemaha i “stranca” (O 18,215-225) kroz što se kristalili i to da je dobro odgajala svoga sina kad je riječ o poštovanje siromaha, tuđinaca, prolaznika kao vrlo važnog dijela doličnoga staroantičkoga grčkog ponašanja. Upravo se zbog toga Penelopa i čudi svom sinu, znajući da je to prije, dok je bio “pod njenim nadzorom”, uvijek činio. To su tek neke naznake Penelopina lika i karaktera koji su morali i uistinu su imali utjecaja na oblikovanje osobnosti njena sina.

Telemahovi djedovi i bake

U Odiseji se spominju i imena Telemahovih djeda i bake s očeve i majčine strane. Oni su Laert¹⁰⁰ i Antikleja (O 11,152-224; 15,358) te Ikar (O 2,48-

⁹⁷ Taj je atribut dobila od prosaca jer im je dala obećanje za koje je vjerovala i željela da se ne će nikad ostvariti (O 2,93-105) i prije nego što bi se ono realiziralo morao bi se povratiti njen voljeni muž tako da ju ono ne bi obvezivalo. To lukavstvo je prema proscima glavni razlog negativna utjecaja na Telemahov imetak (O 2,125s) a ne njihovo salijetanje.

⁹⁸ O 4,684s.680-683.686s.694s; 16,418-421.431-433; 17,498-500.530-536; 18,164-168.202-205.256; 19, 127-135. i t.d.

⁹⁹ O 19,249-260.308-311.314-316.357-360.600-604; 20,81s.87-90; 21,317-319.357; 23,36.60s.174-181. 205-259 i t.d.

¹⁰⁰ O 15,353-355; 16,140s; 24,288.327-329.347.370s.513-515.

54.132s) i Periboja. I o njima ćemo reći ono bitno što se može iščitati iz samoga Homerova djela a relevantno je za Telemahovo odrastanje, odnosno ono što bismo mogli nazvati Tehelmahovim odgojem.

Djed Laert

Najprije o djedu Laertu¹⁰¹. Kao što rekосmo u jednoj od prethodnih bilježaka, on je bio dijete Arkisija (O 4,755; 14,182; 16,118; 24,270.517), itačkoga kralja koga je Zeus učinio rodočelnikom “jednosinovske” loze (O 14,182.227-231.242) tako što je imao samo Laerta, Laert Odiseja (po kojem zvan i Λαερτιάδης¹⁰² tj. Laertov sin), a Odisej Telemaha. Prema legendi, Laeretova je majka bila Kalkomeduza, zaštitnica brončanog doba. Laert je u mladosti pripadao grupi argonauta koji su brodom zvanim “argo” tragali za “zlatnim runom”. U Odiseji ga se spominje u svezi s kupnjom sluškinje Eurikleje (O 1,430), i sluge Eumeja (O 15,483); kao osobu koja neizmjereno žaluje za svojim sinom Odisejom (O 4,111; 14,173; 15,353); kad se od Telemaha traži da nikome ne kaže za Odisejev tajni povratak (O 16,32); kad mu se Odisej osobno otkriva (O 24,207.327.375.513s) i pri kažnjavanju prosaca (O 22,236; 24,207.498).

Što bi se moglo kazati o Laertovu karakteru iz tih navoda a koji bi se mogli reflektirati i na samog Telemaha, našeg odgajnika? Prije svega da je znao vrlo trijezno odabrati koga pustiti u vlastiti dom pa makar to koštalo i nečuvena novca, te kako se prema istom odnositi kroz život (O 1,430; 15,483)¹⁰³. Tu nije bilo greške! Nadalje, da se ni u beznađu ne smije klonuti nego treba i dalje živjeti od rada vlastitih ruku (O 24,207); da se unatoč “prljavu poslu” i odjeći može izgledati kraljevski (O 24,252s), da stra-

vična kušnja ne smije biti razlogom gubljenja svake nade (O24,289-293), da ne treba nasjedati na priču nego tražiti dokaze (O 24,329) a kad se osiguraju da ih se prihvati a onda mijenja i stav (O 24,347), da se može biti od koristi i kad je starost za vratom pa i u situacijama gdje bi se to moglo najmanje očekivati, primjerice u obračunavanju pod oružjem i, na koncu, da u ljudskom životu treba ostaviti mjesta i za nebesku pravdu (O 24,351s). Sve ove Laertove vrline imaju itekakvu pedagošku i odgojnu vrijednost koje su zacijelo utjecale na njegova sina Odiseja. Nije isključeno da će se odraziti i na unuka Telemaha. Neke su već sasvim razvidne.

Baka Antikleja

Nekoliko riječi i o Telemahovoj baki s očeve strane. Zvala se Antikleja¹⁰⁴ a prema grčkoj legendi je bila unuka boga Hermes a kći njegova sina Autolika. Jedanaesto pjevanje Odiseje opisuje susret Odiseja s njenim duhom u Hađu (O 11,152-224), podzemnom svijetu, gdje je došao tražiti savjet od mrtvog vidioca Tiresija (Τειρεσίης¹⁰⁵). Na početku ju je odbio dok je čekao na vidioca (O 11,84-89). No, nakon što je završio razgovor s njim, pustio je majku da mu se približi i da govori. Jasno, prvo majčino pitanje sinu je bilo o povodu njegova dolaska u podzemlje (O 11,155s.160-162) dok je Odisej htio dobiti od majke upute za sretan povratak kući (O 11,166-167). No, nije propustio ni to da joj ispriča o svojim stradanjima te uzaludnim nastojanjima (O 11,168s). Nije ostalo bez zanimanja ni sinovljev interes za majčinu smrt te kako su ostali koji su preživjeli (O 11,170-173). Majka mu je saopćila da je umrla zbog boli za njim (O 11,202s), međutim otac još žudi susret s njim, živeći u polj-

¹⁰¹ I 2,173; 3,200; 4,358; 8,93; 9,308.624; 10,144; 19,185; 23,723; O 1,189.430; 2,99; 4,111.555.738; 5,203; 8,18; 9,19.505.531; 10,401.456.488.504; 11,60.92.405.473.617; 12,378; 13,375; 14,9.173.451.486; 15, 353.483; 16, 104.118.138.167.302.455; 17,152.361; 18,24.348; 19,144.165.262.336.583; 20,286; 21,262; 22,164.185.191. 336.339; 24,134.192.206.207.270.365.375.498.513.542

¹⁰² I 2,173; 3,200; 4,358; 8,93; 9,308.624; 10,144; 19,185; 23,723; O 1,189.430; 2,99; 4,111.555.738; 8,18; 9,19.505.531; 10,401.456.488.504; 11,60.92.405.473.617 itd.

¹⁰³ Ovdje je riječ o služinčadi Eurikleji i Eumeju. I jedno i drugo su bili vrlo pouzdani što se tiče vjernosti svojim pretpostavljenima, pogotovo gospodaru kad je zatrebalo.

¹⁰⁴ Značenje imena je moguće izvesti iz grčkog glagola ἀντίκλωσ što bi značilo “sam plakati”. Ima li se u vidu kako je živjela nakon sinovljeva odlaska u rat i da nije dočekala njegov povratak nego je umrla u boli, razumljivo je zbog čega joj je pjesnik dao takvo ime.

¹⁰⁵ O 10,492.524.537.565; 11,32.50.89.90.139.151.165.479; 12,267.272; 23,251.323

skoj kolibi dok spava na podu odjeven u dronjke (O 11,187-196). Kazala mu je nešto i o supruzi Penelopi te sinu Telemahu; kako se Penelopa nije udala ali je shrvana boli i dugim iščekivanjem (O 11,181-184) dok Telemah vrlo mučno pokušava spasiti očevinu od proždrljivih prosaca¹⁰⁶. Postavši još više svjestan zbog čega se toliko nastoji vratiti, Odisej je pokušao tri puta zagrliti svoju majku i na koncu je shvatio da je to nemoguće, jer su kroz njevu pojavu ruke samo tonule (O 11,206-208). Kazala mu je da je sada smrtica kao i svi drugi čije meso i kosti više ne drže žile na okupu, nego je sve uništio siloviti oganj kad je duša napustila kosti (O 11,218-222).¹⁰⁷

Koje bi bile ključne poruke ovoga lika za mladu osobu u odrastanju? Mogućnost razgovora s majkom o svemu a posebno o onome što najviše muči pa i onda kad ona nije među živima. Vjera djeteta, bez obzira na dob, u ono što majka kaže, pogotovo kad je riječ o važnim životnim pitanjima. Nadalje, majčina briga i skrb za vlastito potomstvo ne samo u zemaljskom životu nego i u onostranosti te pritom njena stvarna pomoć¹⁰⁸. Odnos povjerenja i pomoći ne prestaje smrću. Nadalje, potreba da se govori i o Hadu¹⁰⁹, onostranosti: da ona nije fikcija nego drukčiji način egzistiranja; način funkcioniranja u tom svijetu; kakvoj se pomoći može nadati od njega ali i o njegovu “konkretnom” stanju za čim ne treba čeznuti¹¹⁰. To zacijelo nije mjesto gdje stoluju bogovi, barem ne oni najpoželjniji, jer oni su

na Olimpu. Takvo shvaćanje “zagrobnoga” svijeta u antičkih Grka tražilo je da se iz ovozemaljskog života izvuče sve što je moguće jer se kasnije ne može ničim dobrom nadati. Tako je moguće objasniti i grčko neizmerno nastojanje oko dobra glasa, imena, ugleda, slave koja još jedina čovjeka drži na životu kad bude morao pripasti podzemlju.

Djed i baka s majčine strane

Nekoliko riječi i o Telemahovu djedu i baki s majčine strane. Kao što rekosmo, zvali su se Ikarij¹¹¹ i Periboja¹¹².

Ikarij

Prema legendi, Ἰκάριος je bio heroj od kojeg potječe ime antičkog plemena Ikara ali slovi i kao čarobni izumitelj vinogradarstva. Oženjen je bio Panotejom, izumiteljicom heksametra a živio je u vrijeme antičkog kralja Pandiona¹¹³. Prema Apolodorovoj biblioteci¹¹⁴, Ikarija se smatra tvorcem kulture u čije društvo pripadaju također Demeter i Dioniz od kojih je jedan slovio kao darivatelj žita a drugi vina dok se za Ikarija smatra da je bio širitelj vinogradarstva. Prema božjem nalogu, Ikarij je putovao Atikom s kolima natovarenima vinskim bačvama kako bi njene stanovnika upoznao s novim napitkom. Kada su se pak njim neki pastiri opili i postali besvjesni, njihovi drugovi su mislili da su otrovani pa su zbog toga ubili Ikarija.¹¹⁵

¹⁰⁶ O 11,175s.184-187.

¹⁰⁷ Zanimljiva predodžba prekogrobnog života gdje duša nastavlja egzistirati dok je tijelo tek slutnja koja više ne podliježe fizičkim zakonitostima

¹⁰⁸ Možda je već to korijen u suvremenog držanja vjernika koji priziva svoju mrtvu majku kad je u nevolji te traži rasvjetljenje i pomoć.

¹⁰⁹ Ἄϊδης ili Had u smislu boga podzemlja, podzemnog svijeta ili prekogrobnog života zacijelo su pojmovi i sadržaji koji zaokupljaju antičkog Grka i pored kojih on ne želi proći šutke (I 2,455; 4,521; 5,395. 880.897; 9,158; 9,436.569; 11,155; 15,188.191; 21,220; O 8,309; 10,534; 11, 47.598; 16,29; 17,449; 22,165; 23,303).

¹¹⁰ Slika staroantičkoga zagrobnog života znatno je drukčija od one što ju posreduje židovstvo a pogotovo kršćanstvo nakon Kristova uskrsnuća. S kršćanskog stajališta to uistinu izgleda svijet kojemu je isto tako potrebno spasenje kao i onome koji je još na životu tako da kršćani u svom *credu* ispovijedaju da je po Kristu spasenje došlo i za te ljude. “Sašao nad pakao” upravo znači to.

¹¹¹ Njegovo se ime u *Odiseji* pojavljuje isključivo u kontekstu očinstva s obzirom na Penelopu (O 1,329; 2,53.133; 4,797.840; 11,446; 16,435; 17,562; 18,159.188.245.285; 19,375.546; 20,388; 21,2.321; 24,195).

¹¹² Samo se na jednom mjestu i izriječkom spominje Periboja u *Odiseji*. To je 7. pjevanje 57. redak.

¹¹³ Usp. Apollodor, *Bibliothēke*, 3,191.

¹¹⁴ Mitografski priručnik iz 1. st. pogrešno sačuvan pod imenom Apolodora iz Atene (4/3. st. pr. Kr.?) a sadržaj mu je geneologija bogova i heroja.

¹¹⁵ Usp. von Geisau H. (1967), *Ikarios*. U: Der Kleine Pauly, sv. 2. Stuttgart: Druckenmüller, str. 1358.

Periboja

Za razliku od Ikarija o kome nešto znamo tek iz grčke mitologije, o Periboji, kao što rekosmo, imamo i neko svjedočanstvo u *Odiseji* (O 7,56). Bila je najmlađa kći junaka Eurimedona, kralja Giganta (O 7,58s), opakog naroda koji je nestao zajedno sa svojim kraljem Eurimedonom (O 7,60). Pjesnik je naziva “po licu najljepšom ženom” (O 7,57) koja je s bogom Posidonom rodila Nausitoja, feačkoga kralja (O 7,62). Njega je na prijestolju naslijedio njegov sin Alkinoj (O 7,63) kome je kći Nausikaja dovela u kuću *Odiseja* našavši ga na morskoj obali (O 7,255s.462). Alkinoj se pak oženio svojom nećakinjom Aretom čijeg je oca Reksenora, dok još nije dobio sina, ubio bog Apolon (O 7,63-66). Odnos Alkinoja i Arete *Odiseja* opisuje idealnim (O 7,66s). Prema legendi, Telemah je u svakom slučaju bio u rodu s onim koji mu je spasio oca i vratio ga na Itaku - feački kralj Alkinoj (O 13,63-124) koji je izravni potomak Nausitoja a njega je, kao i Telemahovu majku Penelopu, rodila Periboja. Drugim riječima, Odisej svoj definitivni povratak treba zahvaliti ženinoj lozi.

U svakom slučaju, a sa strane svog djeda Ikara, Telemah je mogao imati i žicu za ono što se zove pionirski rad, smisao za novo, rizik, neizvjesnost, a toga je kao što smo vidjeli, a još ćemo vidjeti, u Telemahovu životu bilo poprilično a ima svoju veliku “odgojnu” vrijednost. Odgoj je, naime, svojevrsna pustolovina čiji je ishod jako teško planirati a kamo li predviđati rezultate odgojne djelatnosti. On se uvijek organizira i izvodi s mnogo nade u srcu i želje da se dogodi ono što se priželjkuje. Međutim, sigurnosti nema ponajvećma zbog odgajnika koji može i najbolje osmišljenu, logičnu, opravdanu pa i poželjnu stvar postaviti posve naglavačke. Takvi slučajevi nisu rijetki u odgoju i to kod odgajnika, obitelji, za koje se ni u snu ne bi kazalo da je moglo završiti onako kako je završilo. Razlog je odgajnikova sloboda koja je koji put i samom odgajniku nepredvidljiva a kamo li odgajateljima. Srećom pa s Telemahom nije bilo tako. On je ostao sasvim u skladu s onim kakvog ga je želio starogrčki antički

odgoj pa bi se s obzirom na to moglo kazati da je njegov odgoj polučio svoj cilj.

Što se pak tiče bakine strane, koju je odlikovala nesvakidašnja ljepota, ona se posebno odrazila na Telemahovoj majci a onda i na njemu. Ne naziva ga stoga i bez razloga Odiseja na mnogo mjesta “bogatolikim”¹¹⁶. Očito se ovdje ne misli samo na tjelesni izgled i materijalne atribute koji su dobrodošli svakom odgajniku nego i na ono što bismo mogli nazvati duševnom ljepotom a koja u Telemaha svaki čas izbija u prvi plan pogotovo kad je riječ o osjećaju i skrbi za strance ali i za članove vlastite obitelji. Telemah je preko svoje bake Periboje bio duboko ucijepljen i u drugu kraljevsku lozu, onu feačku koja mu je oca, “svjetskog pustolova”, konačno vratila doma te je skoro do savršenstva isprofilirala gostoprimitstvo kao vrlo važnu odgojnu krepost antičke Grčke i koja se, kao što rekosmo, posebno manifestirala u Telemahovu ponašanju. To ga je na koncu i spasilo premda mu je, kad je riječ o proscima koji su isto tako bili svojevrsni ali nezahvalni, da se ne kaže bezobrazni gosti, nanijelo muke i nevolje.

Na taj način predstavili smo najuži Telemahov “odgojni krug” koji se tiče krvne veze i srodstva, pokušavajući upozoriti na ono bitno u svezi odgoja na svakom od obrađenih likova ali i to kako su se ta njihova svojstva odražavala u liku i u djelovanju Telemaha kao odgajnika. Očito je već u tome vremenu razvidno ono što će tisućljećima kasnije biti nazvano kontinuitetom odgojnih vrijednosti (Simon, 1978; Kling 1986; Cargone, 1987; Bucher, 1984; Zecha, 1984; Smith, 1982; Pöggler, 1976) koji se prenosio s koljena na koljeno, s pradjeda na djeda, s djeda na oca, s oca na unuka. Tu se još ne nazire ono što će neke suvremene društvene znanosti poput sociologije, psihologije pa i pedagogije, a kad je riječ o vrijednostima, detektirati kao njihov diskontinuitet (Bruch i Wanka, 2006; Duncker, 1999; 2000; Inglehart i Welzel, 2005) barem kad je riječ o nekima od njih ili njihova intenziteta u pojedinim povijesnim razdobljima.

¹¹⁶ O 1,113; 3,343.416; 3,468; 14,173; 16,20; 17,328.391, 20,124.

Literatura

- Atwood, M. (2007), *Die Penelopiade: der Mythos von Penelope und Odysseus*. München: Dt. Taschenbuch-Verl.
- Bruch, H., Wanka, R. (2006), *Wertewandel in Schule und Arbeitswelt*. Mainz: Lopophon-Verlag.
- Bucher, T. (1984), *Werte im Leben des Menschen*. Bern: Haupt.
- Carbone, P. (ur.) (1987), *Value theory and education*. Malabar: Krieger.
- Duncker, C. (1998), *Dimensionen des Wertewandels in Deutschland. Eine Analyse anhand ausgewählter Zeitreihen*. Frankfurt aM: Lang.
- Duncker, C. (2000), *Verlust der Werte? Wertewandel zwischen Meinungen und Tatsachen*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts Verlag.
- Edwards, R. (2009), *Rethinking contexts for learning and teaching*. London: Routledge.
- Erbse, H. (1972), *Beiträge zum Verständnis der Odyssee*. Berlin: de Gruyter.
- Fischer-Buck, A. (2003.), *Situationen als Ursprung des Bildungsprozesses*. Leipzig: Leipziger Univ.-Verl.
- Grigar, D. (1995), *Penelopeia: the making of Penelope in Homer's story and beyond*. Ann Arbor: Univ. of Dallas, Diss.
- Gualerzi, S. (2007), *Penelope o Della tessitura trame femminili da Omero a Ovidio*. Bari: Palomar.
- Hacks, P. (1997), *Prinz Telemach und sein Lehrer Mentor*. Berlin: Eulenspiegel-Verl.
- Heitman, R. (2005), *Taking her seriously Penelope & the plot of Homer's Odyssey*. Ann Arbor: Univ. of Mich. Press.
- Herzog, W. (2002), *Zeitgemäße Erziehung: die Konstruktion pädagogischer Wirklichkeit*. Weilerswist: Velbrück Wiss.
- Hölscher, T. (1999), *Im Spiegel des Mythos. Bilderwelt und Lebenswelt*. Wiesbaden: Reichert.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2005), *Modernization, Cultural Change and Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Kling, W. (1986), *Werte und bürgerliche Pädagogik*. Berlin: Volk u. Wissen.
- Pöggeler, F., Boventer, H., Scherer, G. (ur.) (1976), *Werte in der Erziehung. Eine menschenfreundliche Pädagogik*. Bensberg: Thomas-Morus-Akademie.
- Simon, P. (1978), *Werte, Normen und erzieherische Entscheidungsbegründung*. Frankfurt a.M.: Lang.
- Smith, P. (1982), *The problem of values in educational thought*. Ames: Iowa State Univ. Press.
- von Geisau, H. (1967), *Ikarios. U: Der Kleine Pauly (sv. 2)*. Stuttgart: Druckenmüller.
- Zecha, G. (1984), *Für und wider die Wertfreiheit der Erziehungswissenschaft*. Paderborn: Schöningh